

O‘ZBEK TILSHUNOSLIGIDA METAFORALARNING NASRIY MATNLAR ASOSIDA O‘RGANILISHI

Ruziyeva Nigora Sapar qizi

Qarshi Iqtisodiyot va pedagogika universiteti

nigora.ruziyeva.88@inbox.ru

Annotatsiya

Metafora – bu tasvir va hissiyotlarning o‘ziga xos mahsuli, chunki kuchli tuyg‘u metafora hosil qiladi. U yozuvchi ijodining ajralmas qismi sifatida mavjud bo‘ladi, ma‘lum bir tuyg‘u tafsilotlarini tashkil etuvchi individual tuyg‘ular, obyektlar va tushunchalarning obrazli nomlari ifodasidir. Shu ma‘noda, Isajon Sulton asarlari metaforaga, obrazga boy, uning romanlari o‘ziga xos metaforalarning manbai hisoblanadi. Ular hayot tafsilotlarini aks ettiradi va estetik ahamiyat kasb etadi.

Kalit so‘zlar: metafora, majoziy-lingvistik, obraz, lingvistik hodisa, semantik xususiyat, metaforizatsiya, badiiy dizayn

Аннотация

Метафора – специфическое порождение образов и эмоций, поскольку сильное чувство порождает метафору. Она существует как неотъемлемая часть творчества писателя, выражая образные наименования отдельных чувств, предметов и понятий, образующих детали того или иного чувства. В этом смысле произведения Исажон Султана богаты метафоричностью, образностью, его романы – источник конкретных метафор. Они отражают детали жизни и имеют эстетическое значение.

Ключевые слова: метафора, образно-языковой, образ, языковое явление, семантический признак, метафоризация, художественный замысел

Annotation

Metaphor is a specific product of imagery and emotions, because a strong feeling creates a metaphor. It exists as an integral part of the writer's work, is an

expression of figurative names of individual feelings, objects and concepts that form the details of a certain feeling. In this sense, the works of Isajon Sultan are rich in metaphor, imagery, his novels are a source of specific metaphors. They reflect the details of life and have aesthetic significance.

Keywords: metaphor, figurative-linguistic, image, linguistic phenomenon, semantic feature, metaphorization, artistic design

Metafora o‘zbek tilining so‘z boyligi va majoziy vositalarini boyitishda muhim rol o‘ynaydi. Metaforaning semantik va stilistik xususiyatlarini ularning turli uslublarda ishlashi bilan aniqlash mumkin. Metaforani badiiy nutqning stilistik kategoriyasi sifatida o‘rganish majoziy-lingvistik vositalarni o‘rganishda kalit hisoblanadi. Isajon Sulton asarlari yuksak obrazga ega, o‘zigagina xos metaforalarning asosiy manbaidir. Ular hayot tafsilotlarini aks ettiradi va estetik ahamiyatga ega. Metaforalarning deyarli barcha semantik va stilistik xususiyatlari, shuningdek ularning toifalari yozuvchining badiiy matnlarida uchraydi. Yozuvchining badiiy uslubidagi metafora faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish ularning yana bir qancha stilistik xususiyatlarini kashf etishga imkon berdi. Yozuvchining metaforalardan foydalanish tabiati u muayyan voqealarni tasvirlashning qaysi usulini tanlaganiga bog‘liq. Tasvir obyektining baholash xususiyatlari, tirik tavsif uchun asosiy majoziy va tasviriy vositalar metafora hisoblanadi.

Metafora Isajon Sultonning badiiy asarlari tilida eng keng tarqalgan hodisadir. Bu so‘zning ma’nosini rivojlantirishga va ulardan foydalanish doirasini kengaytirishga yordam beradi. Metafora o‘zbek tilining so‘z boyligi va majoziy vositalarini boyitishda muhim rol o‘ynaydi.

Isajon Sulton o‘zbek o‘quvchisiga chuqur falsafiy fikrlar, qishloqda ulg‘aygan bolalarning intilishlari, o‘quvchini o‘ylantiradigan, tafakkur qilishga undaydigan asar muallifi sifatida tanilgan. “Boqiy darbadar”, “Bilga Xoqon”, “Mas’uma”, “Alisher Navoiy”, “Genetik” va boshqa asarlardagi epik rivoyatlarda o‘tmish va hozirgi zamonning juftligi yozuvchining ijodiy uslubiga aylandi. Yozuvchi o‘z asarlari personajlarini shiddatli harakat va psixologik vaqt bosimida tasvirlash uchun metaforadan faol foydalanadi.

O‘zbek tilida so‘zlarni metaforik ishlatish usullari, shuningdek, badiiy asarlarning metaforik nomlanishi keng qo‘llaniladi.

Metaforani matnga kiritishning teskari usuli turli metaforalar bir xil predmetni turli kontekstlarda ifodalab, ma'nolar polifoniyasini hosil qilishidadir. Bundan tashqari, sezilarli ifodali zaryad olib boradi, o'quvchining bu obraz haqidagi chuqur tajribasini aniqlaydi.[5]

Ma'lumki, metaforalarning asosiy stilistik funksiyalari badiiy uslubda uchraydi. Biroq, o'zbek tilida nasriy matnlar asosida metaforalar lingvistik hodisa sifatida to'liq va atroflicha o'rganilmagan.

Ushbu ishning dolzarbligi, o'zbek nasriy matnlarida, shu jumladan Isajon Sulton asarlari matnlarida metafora roli hali o'rganilmaganligi bilan bog'liq. Mazkur ishda Isajon Sultonning badiiy matnlarida metaforadan foydalanish xususiyatlari, badiiy matndagi metaforalarning asosiy stilistik, kognitiv funksiyalari va leksik-semantik aloqalarini aniqlash asosiy vazifalardan biridir. Ma'lumki, metafora tilning barcha uslublarida uchraydi, lekin u yoki bu uslubda turlicha qo'llaniladi. Metaforaning semantik va stilistik xususiyatlarini ularning turli uslublarda ishlashi bilan aniqlash mumkin.

Metafora so'zning ma'nosini o'xshashlik bilan o'tkazish orqali hosil bo'ladi, bu ko'chirishning sababi hali nom olmagan obyekt yoki hodisani nomlash zaruratidir. Metafora metaforizatsiya jarayonida yaratiladi va o'ziga xos boshlanishga ega. Metaforizatsiya jarayonida so'z yangi leksik muhitga kiradi va shu bilan norasmiy ma'noga ega bo'ladi. Bunday holda, ma'lum bir so'z bir yoki bir nechta g'ayrioddiy leksik muhitga o'tkaziladi. Ba'zi hollarda g'ayrioddiy muhitdan olingan ibora bitta leksik sohaga o'tib, ushbu muhit so'zlari bilan birlashib, ular bilan barqaror munosabatlarga kirishadi. Bunday hodisalar harakatlar, holatlar va turli fazilatlarni bildiruvchi so'zlarni uzatish jarayonida ham uchraydi.

So'zlarda metaforik ma'nolarning paydo bo'lishi ularning semantik tuzilishining rivojlanishiga olib keladi va foydalanish doirasining kengayishiga yordam beradi, tez-tez ishlatish natijasida vaqti-vaqti bilan metafora leksikologik xarakterga ega bo'ladi.

O'zbek tilida metaforalarning muhim qismi tabiat bilan bog'lanadi. Ular nutq faoliyatida ekspressiv majoziy vosita sifatida qo'llaniladi, turli semantik-stilistik funksiyalarni bajaradi. Metaforani badiiy nutqning stilistik kategoriyasi sifatida o'rganish majoziy-lingvistik vositalarni o'rganishda kalit hisoblanadi.

Ba'zi adabiy janrlarda metafora samarali stilistik vositadir. Metaforalarning semantik va stilistik xususiyatlari janrga qarab ulardan foydalanish xususiyatlarini

tahlil qilish jarayonida aniqlanadi. O‘zbek tilida metafora she’riyatda, lirik asarlarda eng keng tarqalgan. Ammo metafora nasriy adabiyotlarda ham juda keng qo‘llaniladi. Metaforalarning asosiy stilistik vazifasi nutqiy obrazni yaratishdir.

Isajon Sultonning nasriy asarlarida tarkib metaforaga asoslangan bo‘lib, nasrning fikri, g‘oyasi, xarakteri va tuyg‘usi saqlanadi. Majoziy so‘zlar va iboralar tufayli bularning barchasi san‘at shaklini oladi, chunki metafora – bu asarda tasvirlangan his-tuyg‘ular, fikrlar va belgilarning badiiy dizaynida faol ishtirok etadigan og‘zaki tasvirdir. “Alisher Navoiy” romanida she’riy fikr va tuyg‘u narsalarga, hayotning turli hodisalariga va insonga hissiy ta’sir ko‘rsatadigan tabiat xususiyatlariga asoslangan tafsilotlar bor. Ushbu obyektlar va hodisalarni badiiy tasvirlash aynan shu xususiyatlarga asoslanadi. Ma’lumki, eng ifodali og‘zaki tasvirlar metafora yordamida yetkazilganda paydo bo‘ladi. Metaforizatsiya his-tuyg‘ular va fikrlarning badiiy dizaynidagi muhim hodisalardan biridir, chunki yangi fikrlar va his-tuyg‘ularning metaforik uzatilishi asarning badiiy darajasini oshiradi.

Muayyan obraz yaratish uchun yozuvchilar ko‘pincha metaforalarga murojaat qilishadi. Isajon Sulton o‘z tajribasi va intuitsiyasiga asoslanib, majoziy ma’noda obyektlar, tushunchalar va hodisalarni o‘ziga xos tarzda nomlaydi. Yozuvchi nasriy tilning majoziy va ifodali vositasi sifatida metafora tufayli narsalarga, tushunchalarga yangi nomlar beradi, tafsilotlarni majoziy tarzda tasvirlaydi, buning natijasida real voqelik o‘zining yangi hayotini, yangi haqiqatini va yangi ifodasini topadi.

Metafora – bu tasvir va hissiyotlarning o‘ziga xos mahsuli, chunki kuchli tuyg‘u metafora hosil qiladi. U yozuvchi ijodining ajralmas qismi sifatida mavjud bo‘ladi, ma’lum bir tuyg‘u tafsilotlarini tashkil etuvchi individual tuyg‘ular, obyektlar va tushunchalarning obrazli nomlari ifodasidir. Shu ma’noda, Isajon Sulton asarlari metaforaga, obrazga boy, uning romanlari o‘ziga xos metaforalarning manbai hisoblanadi. Ular hayot tafsilotlarini aks ettiradi va estetik ahamiyat kasb etadi.

Yozuvchilarning o‘ziga xos so‘z yasashi individual metaforalarning an’anaviy metafora toifasiga o‘tishi bilan izohlaniladi. Ammo metaforik iboralar, jumlar va muallif matnlari kontekstida uchraydigan ko‘plab metaforalar individualligi tufayli an’anaviy metafora toifasiga kirmaydi. Bunday metaforalarning o‘ziga xos xususiyati shundaki, ijodiy jarayonda yozuvchi ongining aksi sifatida paydo bo‘ladigan nasriy metaforalar badiiy asarlar matnlarida qoladi. Ular og‘zaki nutqda kam qo‘llaniladi.

Isajon Sulton o‘z qahramonlarining ichki dunyosining nozik biluvchisi bo‘lib, metafora so‘zlari va iboralaridan mohirona foydalanadi. Uning romanlari tasvirida so‘zni to‘g‘ri metaforik ishlatish ustuvorlik qiladi. Misol uchun:

Qoq tush mahali baqaterak ostidan zaif bir “puf” elib o‘tadi. U – shu makonning mitti epkini. Terak barglarini bir chayqatadi-yu, ariq bo‘yiga o‘zini tashlaydi. Yana birini suv shabadasi deydilar. Qayrag‘ochdan uzoqqa ketolmay, kambar barglar orasida aylanib esadiganiyam bor. Quvvati kuchliroq bo‘lgani sababli sal beriroqqa kelib, issiqda qimir etmay turgan jo‘xorilarning uzun, sariq hoshiyali yaproqlarini chayqatib o‘ynaydi. Ba‘zilari yo‘llarda sho‘xlik qilishadi. Qumoq yo‘ldan ketavering-chi. Yo‘l o‘rtasida yo chetida mitti girdob yasab, tuproq to‘zg‘itib pirillayotgan quyunchani ko‘rib qolasiz. Birozdan keyin o‘z-o‘zidan tinib, mayda xas-cho‘plarni sochib yuboradi. Yana bir turli shabada tongu shomda bedazorlar tomondan esadi. Saharlab o‘sha yoqqa ketib, oqshom iziga qaytsa kerak. Bedazorga yetgunicha tomorqalar uzra yeladi. Qo‘shnining ko‘zi ko‘r laychasi uni sezib, huradi. Itga o‘xshamay o‘l, muncha hurasan? – deydi ona unga. Olislardan keladigan qudratli shamol esa tevarakni kulrangga o‘zgartirib yuboradi. Balki chang ko‘targani uchun samo kul tusiga kirar? Avvaliga ko‘klarda yeladi, keyin pastga tushganida benihoya ko‘p tovushlar hosil qiladi. Devor boshidagi guvalaklar bo‘g‘iq guvillaydi. Bo‘g‘otlardan ham shunaqa sas chiqadi. Darvoza yoriqlaridan kirib hushtak chaladi. Hovlida valishga ilib qo‘yilgan tolsavat cho‘plari shirillaydi.[1]

Muallif o‘z asarlarida tabiat hodisalari va uning xususiyatlarini tasvirlashda metaforalardan foydalanadi. Uning badiiy matnlarida antropomorfik metafora mavjud.

N.D.Arutyunova “ichki, psixologik holatni tavsiflash uchun odam tashqi dunyodan tasvirlarni oladi” deb yozadi.[2]

Yozuvchi ko‘pincha estetik ahamiyatga ega individual, an’anaviy va leksik metaforalardan foydalanadi. Antropomorfik metaforalar: “*Terak barglarini bir chayqatadi-yu, ariq bo‘yiga o‘zini tashlaydi*” bunda chayqatmoq va o‘zini tashlamoq insonga xos bo‘lib, shamolga nisbatan qo‘llanmoqda. Misollardan ko‘rinib turibdiki, yozuvchi o‘z asarlarida har xil estetik metaforalardan foydalanadi. I.Sultonning metaforasi eng sevimli ifoda vositasidir. U ko‘pincha majoziy ma’noga ega metaforik frazeologik va paremiologik birliklarga murojaat qiladi, bu uning nasrida ifoda yaratishga hissa qo‘shadi.

Ilmlar maskani. Qishloq bolalari tong saharlab maktabga yo'l olishadi. Sinf partalari qachonlardir jigarrang, keyinchalik yashil bo'yoq bilan bo'yalgan, ko'chgan joylaridan eski bo'yog'i ko'rinib qolgan, ustida siyoh dog'lari, pichoqcha bilan o'yilgan belgilar ko'zga tashlanadi. Kimdir dars mahali yoqtirgan qizining ismini o'ygan, keyin o'chirib tashlagan. Xonalarning shifti baland, faner qoqilgan, har sinfdan to shiftgacha bo'y cho'zgan qora baqaloq pechkalar bor. Sinflarning eshiklari ham baland. Katta sinflar tushgacha, kichiklar tushdan keyin o'qishadi. Daftarlarning ahvoliga maymunlar yig'laydi. Fizika daftari ichida qushlar, daraxtlar, qo'lida kamon yoki bolta tutib hayvonlarni ovlayotgan azamat ovchilarni ko'rasiz. Ular otayotgan o'qlargacha chizilgan bo'ladi. Hammaning o'z qahramoni bor. Masalan, Rasul degan bir bolaning daftarida yaxshi otliq yomon otliqni quvib ketmoqda. Tabiiyki, yaxshi otliq – Rasulning o'zi.

Yer yuzining igna uchicha kelmaydigan nuqtasida hayot mana shunday davom etadi. Har sahar ancha-muncha bola papkasini yelkasiga osib maktabga, odamlar esa dalalarga yo'l olishadi. U bolalar nima uchun o'qiyotganini o'zlari ham bilishmaydi. "O'qisang odam bo'lasan" deyishadi kattalar. Odam bo'lish qanaqa, o'zi? Hech kim bu bolalarning odam bo'lishi"ga ishonmaydi. Ha, maktabni bitirishsa, armiyaga ketishadi, armiyadan kelib uylanishadi. Keyin amakilaru tog'alar kabi mol-hol boqib yo dalada ishlab yuraverishadi. Hayot shunday davom etadi...".[3]

O'zbek yozuvchisi Isajon Sultonning nasriy asarlari, xususan, romanlarida qo'llangan lingvistik vositalar va ularning lisoniy tizimidagi metafora o'rnini aniqlash muhim masaladir. Muallif dialogik matnlarda ham metaforadan samarali foydalanadi:

Odamlar hamma narsani o'zgartirib, jon ato etib olishganiga yana hayron qolasiz. Masalan, nonning joni bormidiki, gapirsa?
 – Nonni teskari qo'yma, gunoh bo'ladi.
 – Nega?
 – Rizqing qiyiladi.
 – Kuchukni urma!
 – Nega?
 – Erta bir kun Egamga sendan shikoyat qiladi. Uni kuchli, meni zaif qilib yaratuvding, urib jonimni og'ritdi, deydi.

V.N.Telia ta'kidlaganidek, "Metafora olamning lisoniy manzarasini yaratish vositasi sifatida xizmat qiladi, so'ngra ona tilida so'zlashuvchilarning lug'at

bazasida, har doim nafaqat soʻzlar ombori sifatida, balki ularning assotsiativ imkoniyati oʻlaroq xizmat qiladi”.[4]

Xulosa qilganda, Isajon Sultonning badiiy asarlari tahlili metaforalarning deyarli barcha semantik va stilistik hamda kognitiv xususiyatlari, shuningdek, ularning toifalari yozuvchining badiiy matnlarida uchraydi, degan xulosaga kelish imkonini berdi. Uning asarlari metaforalardan foydalanishning yuqori chastotasida ekanini anglatadi.

Yozuvchining badiiy uslubidagi metafora faoliyatining oʻziga xos xususiyatlarini lingvistik tahlil qilish ularning yana bir qancha lisoniy xususiyatlarini kashf etishga imkon berdi. Uning badiiy asarlari tilida antropomorfik metafora nisbatan koʻproq qoʻllaniladi. Muallif koʻpincha perifraziya, antiteziya, sinonimik qator, metafora nomini oʻzgartirish, leksik va semantik aloqani yaratish kabi texnikalarga murojaat qiladi. Yozuvchining metaforalardan foydalanish tabiati u muayyan voqealar uchun qaysi usulni tanlaganiga bogʻliq. Metafora tasvir obyektining xususiyatlarini, tirik tavsifni baholash uchun asosiy majoziy vosita sifatida ishlatiladi. Isajon Sulton asarlarining tili lingvistik vositalar tizimidagi oʻrni yozuvchining isteʼdodi, kuzatuvchanligi, soʻzlarning koʻchma maʼnolaridan foydalanish mahorati va soʻz semantikasini tushunish darajasiga bogʻliq.

Metaforani oʻrganish tarixi koʻp asrlarga borib taqaladi. Ayniqsa, bu borada Aristotelning tadqiqotlari muhim hisoblanadi. Metaforaning mohiyatiga kirib borish va uning nazariyasini yaratishga urinishlar faylasuflar, psixologlar, adabiyotshunoslar va tilshunoslar tomonidan qilingan. Shuni taʼkidlash kerakki, filologiyada tadqiqotchilar diqqati birinchi navbatda quyidagilarga qaratilgan. Matnda metaforik birikmalar ayniqsa 20-asrning birinchi oʻn yilliklarida yozuvchilarining asarlarida metaforalardan foydalanish tahlili tez-tez oʻrganiladi, chunki tadqiqotchilarning kuzatuvlariga koʻra, “metaforik uslub” bu davr adabiyotining muhim xususiyatlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Isajon Sulton. “Genetik”, roman va hikoyalar. “Yangi asr avlodi” nashriyoti, Toshkent, 2018. – 2-bet

2. Sa'dullayev, A. (2024). Aspects of forming voluntary qualities in overcoming anxiety in adolescent wrestlers. *News of UzMU Journal*, 1(1.4), 176-179.
3. Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс. Москва, 1990. –С. 45.
4. O'G, A. S. D. A. (2024). MUSOBAQALARDA O 'SMIRLARNING RUHIY HOLATI: PSIXOLOGIK STRESSNI BOSHQARISH. *Interpretation and researches*, 2(21), 193-198.
5. Isajon Sulton. “Genetik”, roman va hikoyalar. “Yangi asr avlodi” nashriyoti, Toshkent, 2018. – 40-bet
6. Телия В.Н. Метафоризация и ее роль в создании языковой картины мира. Роль человеческого фактора в языке: Язык и картина мира. Москва, 1988. –С. 56.
7. Ruziyeva.N.S. Nasriy asarlardagi metaforaning lisoniy tadqiqiga doir (Isajon Sulton romanlari misolida) Buxoro. 2022/№6.2.Maxsus son 97-bet <https://interscience.uz>

а